

‘डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर आणि महिला हक्क’

प्रा.डॉंगरे एल.बी
राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख,
हु.ज.पा.महाविद्यालय,
हिमायतनगर जि.नांदेड

प्रस्तावना : डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर हे केवळ व्यक्ती नसून तो विचार आहे. हा विचार प्रेरणादायी आणि प्रवाही आहे. त्यांचे जीवन आणि कार्य हे तळागाळातील हाजारो वर्षांच्या सामाजिक अन्याय आणि आर्थिक शोषणामुळे भरडलेल्या लोकांची प्रेरणा आहे. हि प्रेरणा केवळ वैचारिक पातळीपुरती मर्यादित नाही तर झोपलेल्या समाजाला जागृत करून त्यांच्यात स्वाभिमान, अस्मिता, आर्थिक सबलता निर्माण करण्याचा कार्यक्रम आहे. डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर हे भारताचे भाग्यविधाते, दलितांचे मुक्तिदाते आणि स्त्रियांचे कैवारी होते. दलितांच्या उत्थाना बरोबर त्यांनी स्त्रियांच्या उत्थानाचे अजोड कार्य केले आहे. म्हणून त्यांना भारतीय स्त्रियांचा कैवारी, उद्धारकर्ता असे म्हणतात. भारतीय समाज व्यवस्था, वर्ण व्यवस्था, जाती व्यवस्थेवर आधारीत होती. ब्राम्हण, क्षत्रिय, वैश्य, शुद्र अशा उतरत्या क्रमाची समाज व्यवस्था अस्तित्वात होती. महिलांचा समावेश शुद्रातीशुद्रामध्ये केला होता. त्यामुळे त्यांना शिक्षणापासून, ज्ञानार्जनापासून वंचित ठेवले गेले. धर्म, रूढी, प्रथा, परंपरांच्या नावाखाली त्यांचे हक्क, स्वातंत्र्य हिरावून घेवून त्यांना गुलाम बनविण्यात आले होते. डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी आपल्या सुविद्य पत्नी रमाईना पाठविलेल्या एका पत्रात त्यांनी महिलांच्या उन्नतीसाठी व मुक्तीसाठी लढणारा मी एक योद्धा आहे असे म्हटले होते. ते त्यांनी वास्तवात उतरवून दाखविले. डॉ.आंबेडकर यांनी एका हातात घटना, कायदे घेवून तर दुसऱ्या हातात चळवळीचे शस्त्र घेवून महिलांच्या हक्कासाठी लढले. भगवान बुध्द हे महिलांचे पहिले उध्दारकर्ते होते. कारण भगवान बुध्दांनी स्त्री-पुरुष समानतेचा पुरस्कार करून मुर्त रूप दिले. डॉ.आंबेडकरांनी आपल्या गुरुचे कार्य पुढे चालविण्यासाठी सामाजिक, राजकीय, आर्थिक, धार्मिक कार्यांबरोबरच भारतीय समाजातील स्त्री-पुरुष विषमता नष्ट करून त्यांना त्यांचे हक्क, स्वातंत्र्य, सन्मान, प्रतिष्ठा प्रदान करण्यासाठी स्त्री उत्थानाला प्राधान्य दिले. महिलांवरील अन्याय, अत्याचार दुर करण्यासाठी डॉ.आंबेडकरांनी भारतीय राज्यघटना, हिंदू कोड बिल, संघटना, चळवळी या माध्यमातून स्त्री उत्थानाचे कार्य केले.

हिंदू कोड बिल आणि महिला हक्क : स्त्री-पुरुष विषमता हे भारतीय समाजाचे वैशिष्ट्य होते. स्त्री-पुरुष विषमतेमुळे स्त्रियांवर होणारे अन्याय, अत्याचार, शोषण दुर करून त्यांना मानवी हक्क प्रदान करण्यासाठी डॉ.आंबेडकर यांनी कायदा मंत्री असतांना भारताच्या संसदेत हिंदू कोड बिल सादर केले. हिंदू कोड बिलाच्या माध्यमातून स्त्रियांना दास्यत्वातून मुक्त करून

त्यांना त्यांचे हक्क प्रदान करण्यासाठी विवाह, घटस्फोट, वारसा, संपत्ती, दायबाग, हुंडा या सात बाबींशी हे विधेयक निगडीत होते. प्रस्थापीत हिंदू समाजाला हा बदल म्हणजे अधर्म आहे असे वाटू लागले. यातून हिंदू कोड बीलाला संसदेत कडाडून विरोध झाला. चार वर्षे एक महिन्याच्या दिर्घ प्रयत्नाने तयार केलेले हिंदू कोड बील पारित न झाल्याने डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी २७ सप्टेंबर १९५१ रोजी कायदा मंत्री पदाचा राजीनामा दिला. डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांचे हिंदू कोड बील म्हणजे आजच्या महिला सबलीकरणाशी निगडीत असलेल्या कायदांचा अविष्कार आहे. हिंदू कोड बील बाबत डॉ.आंबेडकर म्हणतात "समाजातील, वर्गा-वर्गातील असमानता स्त्री-पुरुष यांच्यातील असमानता तशीच अस्पृशीत राहू देवून आर्थिक समस्याशी निगडीत कायदे संमत करित जाणे म्हणजे आमच्या संविधानाची चेष्टा करणे होय आणि शेणाच्या ढिगाऱ्यावर राजप्रसाद बांधण्यासारखे होय." तत्कालीन नेहरू सरकारने हिंदू कोड बीलाला फक्त ४ कलमे स्विकारून त्या अंतर्गत द हिंदू मॅरेज अॅक्ट (१९५५), द हिंदू सक्सेशन अॅक्ट (१९५६), द हिंदू मायनॉरिटी अॅन्ड गार्डीयन शिप अॅक्ट (१९५६), द हिंदू अॅडॉप्शन अॅन्ड मॅटनंस अॅक्ट (१९५६) पारित केले. तात्पर्य डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी हिंदू कोड बीलालाच्या माध्यमातून महिलांना स्वातंत्र्य, हक्क, प्रतिष्ठा, सन्मान प्राप्त करून देण्याचा प्रयत्न केला. हिंदू कोड बील संसदेत पारित न होवू देता त्या कायदातील चार कलमे स्विकारून चार कायदे पारित केले. याचे कारण हिंदू कोड बीलालाचे श्रेय डॉ.आंबेडकरांना मिळू नये म्हणून त्यांनी निर्माण केलेल्या विधेयकाचे तुकडे तुकडे करून आजही त्याचे कायद्यात रूपांतर करणे चालू आहेत. या बाबतीत डॉ.आंबेडकरांचे कार्य इतक्याच कितीही प्रयत्न केला तरीही स्त्रियांना मिळणारे हक्क, प्रतिष्ठा हि हिंदू कोड बीलालाची देणगी आहे. म्हणून महिलांचा खरा कैवारी उध्दारकर्ता म्हणून डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांचे कार्य अजरामर राहिल हे निर्विवाद सत्य आहे.

भारतीय राज्यघटना आणि महिलांचे हक्क : १५ ऑगस्ट १९४७ रोजी भारत स्वातंत्र झाला. स्वातंत्र्यापूर्वीच देशाचा राज्यकारभार चालविण्यासाठी घटना निर्मितीची प्रक्रिया सुरू झाली. ९ डिसेंबर १९४६ रोजी घटना समितीची स्थापना करण्यात आली. घटना लिहिण्याची जबाबदारी मसुदा समितीकडे सोपविण्यात आली. मसुदा समितीचे अध्यक्ष डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांनी दोन वर्षे अकरा महिने सतरा दिवसांच्या प्रदिर्घ अध्ययनानंतर भारताचा राज्यघटना लिहून २६ नोव्हेंबर १९४९ रोजी घटना समितीला अर्पण केली. २६ जानेवार १९५० पासून भारताच्या राज्यघटनेचा अंमल सुरू झाला. या दिवसापासून भारतीय समाजाला एका नव्या जीवन पध्दतीचा अंगीकार केला आहे. डॉ.आंबेडकरांनी घटनेच्या माध्यमातून स्वातंत्र्य, समता, बंधुता, न्याय या मानवी मुल्यांवर आधारीत समाज रचना निर्माण करण्याचा प्रयत्न केला आहे. भारतीय समाजात असणाऱ्या स्त्रि-पुरुष विषमतेला मुठमाती देवून विविध प्रकारच्या घटनात्मक तरतुदीतून स्त्रि-पुरुष समानता प्रस्थापीत करून महिलांना हक्क

स्वातंत्र्य, प्रतिष्ठा, सन्मान प्रदान करण्याची ऐतिहासिक कार्य केले. महिलांशी संबंधित घटनात्मक तरतुदीचा वस्तुनिष्ठ अभ्यास केल्यास डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर हेच महिलांचे खरे उध्दारकर्ते होते. हे सिध्द होते. भारतीय महिलांना अपमर्द करणाऱ्या सन्मान, प्रतिष्ठा, स्वातंत्र्य नाकारणाऱ्या मानवनिर्मित प्रथा, परंपरा, रुढी कायद्याच्या माध्यमातून नष्ट केल्या जावू शकतात. याची जाणीव ठेवून घटनेच्या कलम १४ मध्ये असे स्पष्ट करण्यात आले कोणत्याही भारतीय व्यक्तिस भारताच्या राज्य क्षेत्रात कायद्यापुढे समानता आणि कायद्याचे समान संरक्षण नाकारता येणार नाही. कलम १५ नुसार सरकार केवळ जात, धर्म, वंश, लिंग या आधारवर प्रतिकूल असा भेदभाव करणार नाही. कलम १६ नुसार जात, धर्म, वंश, लिंग या आधारवर सरकार सर्वाना समान संधी नाकारणार नाही. तात्पर्य वरील घटनात्मक तरतुदीच्या माध्यमातून परंपरागत कायदे, प्रथा, परंपरा यांना मुठमाती मिळून स्वातंत्र्य प्रजासत्ताक भारताच्या कायद्यात पुरुषांप्रमाणे स्त्रियांना समान संरक्षण देण्याची हमी मिळाली. लिंगभेदामुळे महिलांची होणारी हेळसांड, शोषण, अपमान संपुष्टात येवून सन्मान, प्रतिष्ठा, हक्क, स्वातंत्र्य मिळाले. नोकरी, सेवायोजन यात महिलांना समान संधी मिळाली. या घटनात्मक तरतुदीच्या माध्यमातून महिलांना त्यांचे हक्क प्राप्त होवून त्यांच्या विकासाचा सबलीकरणाचा मार्ग प्रशस्त झाला.

मुलभूत हक्काच्या कलम २३ ते २४ अंतर्गत शोषणाविरुद्धचा हक्क प्रदान करण्यात आला. यानुसार बळाच्या, ताकदीच्या जोरावर मोबदला न देता कोणाकडूनही शारिरीक श्रम करून घेतले जाणार नाही. लहान बालके आणि महिला यांचा क्रयविक्रय करता येणार नाही. लहान बालके आणि महिलांना कारखान्यात जोखमीच्या ठिकाणी काम करण्यास प्रतिबंध घातला आहे. या तरतुदीच्या माध्यमातून स्त्रिया आणि बालकांच्या मानवी हक्काचे संरक्षण करण्यात आले. डॉ.आंबेडकरांनी स्त्री मुक्तीसाठी घटनात्मक तरतुदीची जोड देवून महिलांच्या उत्थानाचा मार्ग प्रशस्त केला आहे. घटनेच्या कलम २९(२) नुसार शासनाच्या अनुदानातून चालणाऱ्या कोणत्याही शाळा, महाविद्यालयात, धर्म, जात, वंश, लिंग या कारणावरून प्रवेश नाकारला जाणार नाही. घटनेच्या ४५ नुसार वय वर्षे ६ ते १४ वर्षांखालील बालकांना प्राथमिक शिक्षण सक्तीचे मोफत राज्य नियंत्रीत दिले जाईल. अर्थात ज्या महिलांना भारतीय समाजाने हाजारो वर्षांपासून शिक्षणाची दारे कायमची बंद केली होती ती दारे घटनेच्या वरील तरतुदीमुळे कायमची उघडली गेली. यामुळे स्त्री-पुरुषांना शिक्षणाचा समान अधिकार मिळाला. शिक्षणाच्या हक्कामुळे महिलांच्या प्रतिभेला प्रज्ञेचे पंख फुटून ते आकाशात झेप घेतांना दिसून येत आहेत. घटनेच्या कलम ३९ (क) नुसार आपल्या उपजिवीकेचे पर्याप्त साधन मिळवण्याचा अधिकार स्त्री-पुरुषांना समान असेल. कलम ३९ (घ) नुसार स्त्री-पुरुषांना समान कामासाठी समान वेतनाची तरतुद आहे. या तरतुदीनुसार प्रत्येक महिलेला सन्मानाने, प्रतिष्ठेने जगता जावे यासाठी उपजिवीकेच्या साधनाचा अधिकार प्रदान करण्यात आला. यानुसार शासनाने

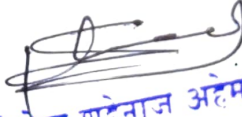
विशिष्ट पदाची पात्रता पुर्ण करणाऱ्या महिलांना नोकऱ्यांच्या संधी मिळाल्या आहेत. तर ग्रामीण, अकुशल, निरक्षर महिलांसाठी महात्मा गांधी राष्ट्रीय रोजगार हमी योजना निर्माण करण्यात आली आहे. समान कामासाठी समान वेतनाचा कायदाही पारित करण्यात आला आहे. शासकीय आणि खाजगी क्षेत्रात नोकरी करणाऱ्या महिलांना समान वेतन दिले जाते. यामुळे स्त्री-पुरुष विषमता संपुष्टात येवून समानता प्रस्थापीत झाली. घटनेच्या कलम ४२ नुसार शासकीय व खाजगी क्षेत्रात सेवा करणाऱ्या महिलांसोबत न्याय्य व मानवोचित परिस्थिती उपलब्ध करण्यासाठी तिच्या प्रसुतीच्या काळात वेतनासह रजा देण्यात येईल अशी तरतुद आहे. त्यामुळे आज महिलांना प्रसुतीच्या काळात सहा महिन्यांची वेतनासह रजा दिली जाते. यामुळे महिलांच्या उत्थानासाठी, उध्दारासाठी डॉ.आंबेडकरांनी या तरतुदी केल्यामुळे याचा लाभ भारतीय महिलांना मिळत आहे. म्हणून भारतीय राज्यघटनेच्या घटनात्मक तरतुदीमुळे स्त्री-पुरुष समानता प्रस्थापीत होवून त्यांना त्यांचे हक्क, स्वातंत्र्य, प्रतिष्ठा, सन्मान प्राप्त झाला आहे. एकेकाळी ज्या स्त्रीला समाजाने गुलाम बनविले होते ती स्त्री आज या तरतुदीमुळे तिच्या व्यक्तीमत्वाच्या विकासाची क्षितीजे विस्तारून ते आता दास्यत्वातून, दैन्यातून, अन्यायातून, शोषणातून मुक्त झाली आहे. म्हणून भारताची राज्यघटना म्हणजे महिलांच्या मुक्तीचा जाहीरनामा आहे.

निष्कर्ष : डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांनी दलितांच्या उध्दाराबरोबर महिलांच्या उध्दाराला प्राधान्य दिले. भारतीय समाजावर मनुने लिहीलेल्या मनुस्मृतीचा प्रभाव होता. मनुच्या मनुस्मृतीने समाजातील सर्व स्त्रियांचे हक्क, स्वातंत्र्य नाकारले होते. स्त्रियांचे कार्यक्षेत्र हे चुल आणि मुल ऐवढेच होते. म्हणून समाजातील स्त्रियांच्या उध्दाराशिवाय समाजाचा उध्दार होवू शकत नाही. याची जाणीव ठेवून डॉ.आंबेडकरांनी पहिल्यांदा महिलांच्या मुक्तीचा जाहीरनामा हिंदू कोड बीलाच्या माध्यमातून भारताच्या संसदेत आणला. भारताची राज्यघटना लिहीण्याची जबाबदारी डॉ.आंबेडकरांकडे आल्यामुळे घटनात्मक तरतुदीच्या माध्यमातून स्त्री-पुरुष विषमता संपुष्टात येवून समानता प्रस्थापीत करण्यासाठी महत्वपूर्ण तरतुदी केल्या आहेत. याशिवाय डॉ.आंबेडकरांनी अनेक महिला मेळाव्याला उपस्थित राहून महिलांनी आत्मसन्मानाने कसे जगावे या संबंधी मार्गदर्शन केले आणि आपल्या सामाजिक, राजकीय चळवळीत अनेक महिलांना सहभागी करून घेतले. भारतीय स्त्रियांच्या संदर्भात न्यायाचा मुलभूत विचार मांडणाऱ्यात डॉ.आंबेडकरांचे महिला विषयक विचार आणि कार्य अतुलनीय आहे. मानवी जीवनातील मुलभूत हक्क महिलांना मिळाले पाहिजेत यासाठी डॉ.आंबेडकर शेवट पर्यंत लढले. महिलांनी पुजा, अर्चा, कर्मकांड, वृत्तवैकल्य, अंधश्रध्दा यापासून दुर राहण्याचा सल्ला देवून वैज्ञानिक दृष्टिकोन जोपासण्याचे आव्हान केले. स्त्रियांना दास्यत्वातून मुक्त होण्यासाठी संघर्ष आणि संघटनेचा मंत्र दिला म्हणून आजच्या स्त्रिया स्वतःच्या चळवळी, संघटना उभारू शकल्या आहेत. लोकशाही पध्दतीने आंदोलने, मोर्चे, सभा, संमेलने घेवू लागल्या

आहेत. याशिवाय सरकारने महिलांच्या उत्थानासाठी विविध प्रकारचे कायदे करून त्यांचे सबलीकरण करित आहेत. याची परिनिती डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांच्या विचारात दिसून येते. म्हणून महिलांच्या उध्दारकर्त्यांमध्ये डॉ.आंबेडकर हे प्रमुख होते हे निर्विवाद सत्य आहे.

संदर्भसूची :

- १) सकाळ दिक्षा विशेषांक - २०१२
- २) सकाळ दिक्षा विशेषांक - २०११
- ३) भारताचे संविधान , प्रकाशक प्रदिप गायकवाड, समता प्रकाशन नागपूर.
- ४) धम्मचक्र प्रवर्तन सुवर्ण महोत्सव विशेषांक ऑक्टोबर - २००६
- ५) डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर, धनंजय कीर.

डॉ. शेख शहीनाज अहमद
हिंदी विभाग
सहा. प्राध्यापक एवं शोधनिदेशक
हु. ज. पा. महाविद्यालय हिमायतनगर